

ԿՐՐՈՆԱԳԱՏՄԱԿԱՆ

Ն Ա Ր Ե Կ Ը

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մինչև «Նարեկ» ի խմբագրումը, վանական կեանքը կազմակերպուած, խորացուած և ընդարձակուած էր Հայաստանի մէջ, Թ. և Ժ. դարերուն, չնորհիւ ստեղծուած համեմատաբար խաղաղ քաղաքական պայմաններու, և Բագրատունեաց, Արծրունեաց և Սիւնեաց իշխանութիւններու, վանական կեանքը աննախընթաց չափերու կը հասնի: «Հազարամեան», աշխարհի մօտալուտ վայելանք, նպաստած պէտք է ըլլայ՝ այս մտայնութեան: Արեւմտեան եկեղեցին այս շրջանէն կ'ապահովէ իր մեծ հարստութիւնները:

Ժամանակակից տարեգիրներու յիշատակած բազմաթիւ վանքերն են Ղլխաւու բաբար, Կամբջանդի, Հոռմոսի, Նարեկայ, Խլանդի, Ննջուց, Հաղբաս և Սամահին, Տաթևի վարդապետաբանը, Սեւանայ անապատը և ուրիշներ: Երկար է չարքը, Հայ աշխարհը լեցուն է վանքերով, որոնք իրենց կենցաղով եթէ մեծաւ մասամբ մըշտապաշտօն էին, նման եգիպտոսի անապատականներուն, իրենց ձգտումներով կը տարբերին: Մեր մենաստանները եղած են ոչ միայն գերեզմանային խոկուններու աշխարհաբան մահացումներու և ճգնութիւններու վայրեր, այլ նաեւ հողիի և մօքի դպրոցներ, ուր մեր ցեղին կեանքն ու քաղաքակրթութիւնը կարելի չափով մը գտած է իր արտայայտութիւնը:

Ճգնութիւնը բարագոյնական ամենէն գեղեցիկ բառն է որակելու այն կենսունակ գործունէութիւնը որով ընտրեալ վանականութիւն մը իր հաւատքի հսկումներուն կը միացնէր իւրաքանչիւր դպրութեան մը տնայնութիւնները: Անոնց մեկուսացած և սոգոյն պարիպանքէն ներս, պատրաստուած է խորիստ առ խորիստ մերը մեր մտքին, և մագաղաթ առ մագաղաթ, իղձը, կարօտը մեր երկնահայց հողիին:

Ժ. դարը մեր պատմութեան մէջ վանական կեանքի ոսկեդարն է:

Ըրինք այս շեղումը խոր համոզումին մէջ թէ ինչ որ Գրիգոր Նարեկացիի անուանով հասած է մեզի իբրեւ զրաւոր վանաւիւն, գործն է անկասկած ոչ թէ պաշտօնական հաստատութեան մը մէջ ապրող եկեղեցականի մը, այլ վանական կազմակերպութեան մը պատկանած և անոր անհրաժեշտ կարիքներուն դիմաւոր ուսուցողի մը, այսինքն վանական վարդապետի մը, որ իր վրայ միացնէր նոյն ստեղծնեւանական խոկունը և ուրիշներուն բաշխուելու տրամադրութիւնը:

Ըսինք թէ Ժ. դարուն Բագրատունեաց շինարար, և Արծրունեաց ոգևորիչ շունչով, ծնունդ առին և ծաղկեցան վանական նորանոր հաստատութիւններ, լոյսի պառարաններ: Անոնց մէջ նշանաւորագոյններէն էր Նարեկայ վանքը՝ իր բազմամարդ պաշտօնապայծառ երգեցողք և զբոսական դիտողքը: Անանիա Նարեկացին «հոգեզարդ և մտավարժ փիլիսոփայ և ըստ վարուց մաքրութեան կրօնից» հռչակաւոր հիմնադիրն ու վանահայրն է եղած այդ զբոսական Ուխտին: Ինչ որ սակայն կրցեր է անմեռ փառքով մը պսակել այս Ուխտը, եղած է Անանիա Նարեկացիի հանճարեղ աշակերտը, Գրիգոր Նարեկացին:

ԿԵՆՍԵՐԸ

Գր. Նարեկացիին կենսագրիներն ու պատմիչները ոչինչ կ'ըսեն իր մանկութեան տարիներէն, և Նարեկացին միայն չէ պատմութիւն չունեցող մեր անցեալ մեծերէն: Գրիգորը թէ ան եղած է համանուն վանքին, կրօնաւորներէն, ժամանակակից պատմագիրը Ստեփանոս Տարօնցիին կը յիշէ «բազմամարդ պաշտօնապայծառ երգեցողք և զբոսական դիտողք» Նարեկայ վանքը, բայց չի խօսիր Գր. Նարեկացիի մասին, և այս անոր համար հաւանաբար, վասն զի այն շրջանին երբ Ասողիկը իր տիեզերական պատմութիւնը կը վերջացնէր, Նարեկացին գեռ նոր էր յօրինել իր ողբերգութիւնը, զինք համբաւող Նարեկը:

Իմ ծրագրէս գուրս է թիւերով, պատմական վկայութեանց ցուցմունքներով, դասական կենսագրական մը յօրինել: Կը փնտռեմ իր ծնունդին մէջ արեան, Ժապ

աւանգուծեան և անդրանիկ տպաւորուածեանց ձայներ միայն: Որդին է Պոստոլ Անձեւացեաց եպիսկոպոսին, ժամանակի յայտնի և հմուտ եկեղեցականներէն, որ գրած ունի մեկնութիւն ժամակարգութեան և մեկնութիւն խորհրդոյ Ս. Պատարագին:

Գրիգոր Նարեկացին ծնած է 940ին, կամ ամէնէն ուշը 949ին, վասնզի 950ին իր հայրը եպիսկոպոս է արդէն, ծնած հաւանաբար կամ Ռշտունեաց գաւառի Նարեկ գիւղին կամ Անձեւացեաց գաւառին մէջ: Կանոնախնայ կորսնցուցեր է իր մայրը: Հայրը՝ հոգեւորական ասպարէզ ընդգրկելով իր անդրանիկ զաւակին Յովհաննէսի հետ Գրիգորն ալ յանձնեւ է Նարեկայ մեծանուն վանահոր և իր ազգականին՝ Անանիա Նարեկացիին խնամքին:

Նարեկացիի մօր հօր եղբօր Անանիայի եռանդուն ջանքերուն շնորհիւ Նարեկայ վանքին մէջ նոր թափ ստացած կըրթական և կրօնական կկանքին մէջ Գր. և իր եղբայր Յովհ. լաւագոյն պատեհութիւն ունեցան մշակելու և խորացնելու իրենց հոգիի և մտքի բազմակողմանի ձիրքերը: Գրիգոր գեղահասակ, զրկուած ընտանեկան կեանքէն, և անշատուած արտաքին աշխարհէն, մեծցած ու դաստիարակուած է վանքին մէջ, ծաղիկ հասակին ընդունելով վանականի կնքուղը: 977ին քահանայ է արդէն, ինչպէս ինքը կը յիշէ իր «Երգ Երգոց»ի մեկնութեան յիշատակարանին մէջ:

Իրբն վանական, ենթակայ եղած է ճգնադրանի խտուածիւններուն, «ձայն հառաջանաց», «աչք կողկողազինք, արտասուօք», «ծնկովքն հաստտութեամբ իբր գարշապարս ոտին վարիլ», ահա իր կեանքին օրակարգը, եթէ իր ողբերգութիւնը իբրեւ պարտք ու պահանջ հարազատ բըխուած է ժամանակի վանական կեանքէն:

Միւս կողմէն Նարեկացին տակաւին կենդանի թէեւ համբաւուած է եղբի իբրեւ արդար և սուրբ, ունեցեր է միւս կողմէն իր թշնամիներն ու բամբասողները, որոնք ծայթ ու հերձուածող կ'անուանէին զինք: Եւ այս այն պատճառաւ ըստ Յայտաւութեան, որովհետեւ ան կը ջանար ուղղութեան մէջ գնել եկեղեցւոյ խանգարուած կարգերը: Այս երկերն վկայութիւնները գիրաւոր էին ժխտեր, ընդհակառակն

ցոյց կուտան թէ Նարեկացին միայն իր հոգիի փրկութեան համար աղօթող մը եղած չէ, և չէր կրնար ըլլալ իբրեւ իր ժամանակի համբաւուած հմուտը և ամէնուրեք զգացուած մտաւոր ու հոգեկան պէտքին ի պաշտօնէ յանձանձիւր:

Սակայն կ'արժէ հոս յիշատակել որ Նարեկայ Ուխտին նկարագրի յատկանշական մէկ գիծն ալ կը թուի եղած ըլլալ այն անկաշկանդ ոգին՝ զոր ներշնչած է ինք Անանիան և զոր հաշտ աչքով չէ գիտած ժամանակակից հոգեւորականութիւնը: Թանգրակեցւոց աղանդին հանդէպ այդ ուխտին լայնխոսէ կեցուածք՝ որ իր վերայ է հրաւիրեր եկեղեցական բարձրագոյն իշխանութեան կասկածը, յայտնի ապացոյց է ասոր:

Ինչպէս կը տեսնուի իր մէկ յիշատակարանէն՝ Նարեկացին եղած է անձանձիր ընթերցող մը և հմտացած իր ժամանակի մատենագրական գրեթէ բոլոր ինքնագիր և թարգմանածոյ արտագրութեանց՝ որոնցմէ մէջըհերուամբեր կ'ընէ յաճախ իր երկերուն մէջ: Իր հմտութիւնը ձեռք բերած է անխնայ ընթերցասիրութեամբ, Մովսէս Ստեփանոս եպիսկոպոսին դիմելով իր գրէ «և ինձ տառապելոյս օգնեա աղօթիւք, որ յարածամ գեգերիմ յընթեռնուն»: Իր հմտութեան համար է անշուշտ որ վարժապետ կը կարգուի ըստ Յայտաւութեան, Նարեկայ վանքում և վարժապետ միանձնաց ի սուրբ վարս և յաստուածային գիտութիւն»: Իսկ իր գիտութեան, միանգամայն և ներշնչումի գլխաւոր աղբիւր՝ որ կարելի է ըսել թէ սպառած է իր յիշողութիւնը՝ Աստուածաշունչն է եղած: Նարեկացիի հրեղէն լեզուին մէջ մարգարէներ և քնարական շունչ սաղմունները խոշոր չափով իրենց նպաստն են բերած: Թէ Նարեկացին տեղեակ էր այլ լեզուներու՝ կը մնայ խնդրական: Իր քանի մը բառախաղերը, զլիաւորաբար «Միւսուն»ի զլիւնն մէջ, ունին կ'ապացուցանեն:

Ինչպէս կը տեսնուի այս շատ հակիրճ կենսագրական տեղեկութիւններէն, Նարեկացիի կեանքը եղած է շատ միատեսակ, աղօթել, կարդալ, գրել, գաս տալ, խրատել: Միակերպ կեանք մը որ ձանձրացու-

ցիւ պիտի ըլլար Նարեկացիի նման զգա-
յուն սրտի մը և վառ երեւակայութեան
տէր անհատին համար։ Անշուշտ մանկու-
թենէն այդ աշխարհին իր ընտելացումը
փաստ մըն է այս իրողութեան, սակայն
միւս կողմէն պէտք է մոռնալ ժամանակը
իր տիրական և խոշոր ձայներու կանչին
մէջ։

Շրջանը զոր Միջին դար կը կոչենք,
կը զատորոշուի հին կամ դասական և ար-
դի դարերէն, իր իւրայատուկ կրօնական
ըմբռնումով, ուր քաղաքական և կրօնա-
կան կեանքը զատորոշուած պաշտօններ
ըլլալէ աւելի երեսներ են։ Դ. դարուն և
բիւզանդական շրջանին ժողովուրդը և
պետութիւնը քրիստոնէայ են, բայց կեան-
քի ասպարէզները կը մնան անփոփոխ։
Միւս կողմէն Միջին դարը մտաւոր և հո-
գեկան կեանքի անկման շրջանն է։ Արեւ-
ելքի մէջ արաբական արշաւանքը, իսկ
արեւմուտքի մէջ բարբարոսներու ներխու-
ժումը կը խանդարեն ու կ'աշլայեն շատ
բան։ Մարդկային մտածողութեան մէջ կը
թանձրանան նախապաշարուածներ, հրէա-
կան անթոյլատու ոգին, պատկերասպա-
տութիւն և ընդհանուր մտածողութեան
ուսմկացում։

Արդի կրօնական մտածողութիւնը ան-
հատական, կամաւոր և քննադատող է, ա-
պաշխարանքի զգացումը տկար է, իսկ
բարոյական պարտաւորութեանց զգացու-
մը ուժեղ։ Միջնադարեանը ընդհակառակն
ընդհանուր էր և անքննադատ, բայց ու-
նէր խոր զգացումը ապաշխարանքի, և
տկար վարք բարոյականին մէջ։ Միջին
դարը ունէր մեծ գաղափարականներ, բայց
շատ քիչ գաղափարներ, որոնք կառուց-
ուած էին մանկունակօրէն, կոշտ և նիւ-
թական։ Գիտական իրենց պաշարն ու հա-
սողութիւնն ալ ճոխ ու յստակ էէր, որուն
պատճառաւ հրաշալի կը տիրապետէր
մտքերու։

Թէ չայստան իրենց մաս արեւելքի,
խրած իր մեկուսացմանը մէջ, որքան
կ'իրացնէր այս ընդհանուր վիճակի հան-
դամանքներէն, երբ նկատի ունենանք
մանաւանդ ազգային իր ինքնադրոյժ նը-
կարագիրը, հարցը կը դառնայ աւելի քան
զգուսարար։ Սակայն արտաքին և ներ-
քին տուեալներով, զգուար էէ կառուցանել

կարելի իրական աշխարհը իր մտայնու-
թեամբ, ձգտումներով ու կրօնական խոր
աշխարհայեացքով, որ մեր պատմու-
թեան Ժ. դարն է։

ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ

Ճշտորոշել կարենալու համար Նարե-
կացիին դէմքը, անհրաժեշտ է տալ, որքան
որ կը ներեն միջոցները՝ այն միջավայրը ուր
սնոււ, ապրեցաւ ու ստեղծագործեց Նարե-
կացին, վասնզի իր միջավայրէն փրցուած
և լոկ ինքն իր մէջ նկատուած կեանք մը,
նման է անշրջանակ նկարի մը, որ շատ բան
կրնայ կոնկրետիս իր հարազատութենէն։

Երբեմն սովորութիւն է դարերը բըն-
րոշել ու ներկայացնել միակ մարդու մը
դէմքովն ու անունովը։ Ժ. դարը իր ոգիով
ու ձգտումներով եթէ ուզինք Նարեկացիով
ըմբռնել, ընդհանուր կերպով դիմազը-
ծած կ'ըլլանք այդ դարը իր որոնումնե-
րուն մէջ, որ զագաթումն է միջին դարե-
րու յատուկ աշխարհատեսութեան, ուր
կեանքը աշլեւս բնութեան անհասելի օ-
րէնքներու բոլորանուէր հպատակում մը
էէ, ուր աշլեւս մարդը իրեն կը ներէ իր
ներքին աշխարհը ունենալ, գերիվեր ար-
տաքին աշխարհէն. մեծ ու բնականի եր-
կինք մը գլխուն վերեւ լի սուրբերով և
հրաշքներով։ Երեւակայութիւնը ոչ նուազ
հարուստ է տեսիլներու, երազներու և
կրակի ու զոհիքի սարսափներով. ու միտ-
քը կը կարծէ իր ակօսը գտած ըլլալ երբ
մտածումին սլաքը կ'արձակէ մեծ կա-
պոյան ի վեր, դէպի դաշտերը Աստուծոյ
արքայութեան։ Ասոնց կուգան խառնուիլ,
գոյն և ձեւ տալ պատմական առասպել-
ներ, ժողովրդային հաւատալիքներ և մը-
տացածին զրոյցներ։

Այս երանգաւոր, պակուցիչ և կարելի
իրական մտածումի և զգացումի աշխար-
հին մէջ, որ պատմութեան Միջին դարն
է, կեանքը իր ուրոյն չուկէտը ունի, և
իրերն ու երեւոյթները կը պայմանաւորէ
իրեն յատուկ վեհ բայց մանկունակ եղա-
նակով։

Եթէ անհատները անձնաւորեալ արտա-
յայտութիւններն են գիրենք ծնող ցեղին
և ժամանակի ոգին. անոնց կեանքը պէտք
է որոնել ոչ թէ հոյս մը թուականներու և
ծանօթութիւններու մէջ, որոնցմով կը

հիւսուին կենսագրութիւնները, այլ լոյսին մէջ այն ձգտումներուն և շարժումներուն, որոնք կը յատկանշեն անոնց ապրած ժամանակն ու միջավայրը: Երկանը որուն մէջ կազմուեցաւ Նարեկացին ըսինք առդէն թէ Ժ. զարն է, վանական կանգրի ոսկեգարը մեր պատմութեան մէջ:

Վանական, ինչպէս նաեւ անապատական ապրումներու կատարը եղող այդ դարուն մէջ ժառանգաբար աւագանուած են բոլոր հին դիօններու, Հնդկական, Եգիպտական, Բաբելական, Հրէական և Յունական ճգնողական ձգտումներու արդիւնքները: Մենակեացը, անապատականը եւ վանականը, իրենց կենցաղի ճշտորոշուած երեսներով, քով քովին են:

Երկու սեռէ անապատ քաշուողներու մեծագոյն մասը չքաւոր դասակարգէն էր: Կային նաեւ քաղցեցիներ, աղետական դասի ներկայացուցիչներ և իշխանական սոսկմէն եղողներ: Վանքերու մէջ կը կերարկուէր հասարակապետական իրաւակարգ, բոլորը անխտիր նոյն ապրուստն ու կապուստը ունէին, տարբերութիւնը «սրբապետ» ըլլալու իւրաքանչիւրի հոգեկան տուեալներով իր ի գործ դրած ճգնողական միջոցներուն մէջն էր: Կային այնպէս մանուկներ և պատանիներ: Ընչադուրկներու այս ներկայացուցիչներէն շատեր զոհերն ու բողոքներն էին ժամանակի իրաւակարգին, անապատը փախած իրենց հոգիին տագնապը մեղմելու: Կային նաեւ, թիւով քիչ, բայց անհատական ներքին պատճառներէ մղուած առանձնացողներ:

Այսօր գծուար է անշուշտ լիովին վերապրիլ այն աշխարհայեացքն ու մտայնութիւնը զոր քրիստոնէութիւնը առաջ բերաւ հոգիներու մէջ: Դարեր առաջ ապրող մարդուն համար նոր վարդապետութիւնը իր Յարութեան գաղափարով, հանդերձեալ կեանքի պատկերով, երկնքի և գոյքի վիճակներով, իրական արժէք էր և կենդանի ուժ, որուն միտիւն ու հասնիւն կէտ նպատակ էր ամէն որոնող և տանջուող հոգիին: Անշուշտ բոլորը այս մտայնութեամբ ներս չէին մտներ անապատէն կամ վանքէն, սակայն բոլորն ալ կատուածոյ հովանիին տակ կ'ուզէին ապրիլ:

Նախորդ գլխուն մէջ ըսինք արդէն թէ քրիստոնէութեան հետ Հայաստան եւս

հանդիսարան կը դառնայ անապատական և վանական կենցաղին տակաւին Գ. զարնէ սկսեալ: Ոսկեանք, Սուքիասանք, Հոփսիմեանք, հակառակ իրենց շուրջ հիւսուած առասպելախառն գրոյցներուն, անապատական կենցաղի վկայութիւններն են մեր մէջ: Մեծն Ներսէսի առաջին տարիներուն, երբ հայ աշխարհը համեմատաբար աւելի խաղաղ վիճակ ունէր, քրիստոնէութեան զօրացման հետ վանական կեանքն ալ բարգաւաճեցաւ, Բարսեղի կապաղովկիայում հիմնած վանքերու օրինակով ու կանոններով: «Մեծն Ներսէս անապատ և անմարդաբնակ վայրերում մենաստաններ և եղբայրանոցներ կը շինէր, անոնց տեսուչ նշանակելով Շաղիտան, Եպիփան, Եփրեմ, Գինդ եւ ուրիշներ» (Խոջեան, Գ. Գիրք, Գլխ. Ի.): «Եւ Ս. Գինդը բոլոր անապատները կը լեցնէր մանականացիներով, բոլոր շէներ վանքերով» (Փաստաւոր): Հայաստանի հիւսիսային մասի, Սինիքի մէջ յատկապէս կը զարգանան անապատներ, ուր առանձնացողներու յարմար և վտանգներէ զերծ տեղեր շատ էին: Դժուարանցանիլ, կորստուած և կեղծանական քաղաքներէ հեռու այդ վայրերը այլապէս յարմար մարդեր էին: Այդ անմատչելի և ամալի բարձունքներուն վրայ, ուր մարդուն ճգնաւոր ըլլալը կուգայ, վասնզի մարդը երբեք ինքզինքը չի զգար այնքան միանակ ու մօտն Աստուծոյ, որքան այդ երկնամերձ կատարներու հովանիին ներքեւ:

Ե-Ջ. զարներուն՝ հայ վանքերու և անապատներու ներքին կեանքը աւելի կազմակերպուած է. Եղիշէի և Յովհ. Մանդակունիի գրութիւններէն կ'երևի թէ ճգնաւորական կեանքը բուսական զարգացած էր: Ջ. զարուն յիշատակուած նշանաւոր ճեզնաւորներ են Թաթուլ և Վարսա Վիշապաձորում, Դիւտ ճգնաւորը Նրասիի ափին, որ իր վանքը ունէր, ուր կային աւելի քան 500 ճգնաւորներ:

(2)

Եղիշէի ՎԱՐԴԱՊԵՏ